

A NITROFILM-ÖRÖKSÉG

Szépséges szörnyeteg

BARKÓCZI JANKA

A FILMÖRÖKSÉGÜNK JÓKORA RÉSE TŰZVESZÉLYES NITROFILMRE KÉSZÜLT.

A filmnek személyisége van és ez a személyiség önpusztító. Az archívátor feladata, hogy előre lássa mire képes a film – és megakadályozza azt.” – fogalmazta meg Orson Welles az archívátorok hivatását egy Tom McGreevey-vel folytatott beszélgetés során. A találó megállapítást tovább árnyalhatjuk azzal, hogy minden filmanyag más tulajdonságokkal bír, így személyiségből is több van, és ezek ráadásul elég különbözőek. Mind közül a legizgalmasabb a legkorábbi hordozó, a nitrofilm, amely köré izgalmas anekdoták és romantikus képzetek társulnak, és amely a mai napig ellenállhatatlan, de komoly kihívást tartogató terep mind a filmalkotók, mind az archívumi szakemberek számára.

A nitrofilm utánozhatatlan szépségét, a fizikai bomlás auráját napjainkban olyan rendezők mutatják meg filmjeikben, mint Peter Delpout, akinek *Lirai nitrát* című alkotása mérföldkőnek számít, vagy Bill Morrison, aki a nagyhatású *Decasia* óta többször is visszatért a témához. A nitrofilm képi világa épségben utánozhatatlanul intenzív, bomlás közben különösen alkalmas rá, hogy gyönyörű és spontán esztétikumot hozzon létre, ráadásul elképesztő nosztalgiát ébreszt az eltűnt idők után. Míg a *found footage* rendezők töredékes formájában találják meg a költészetet, a filmrestaurátorok és a filmmegőrzési szakemberek inkább a Welles által megfogalmazott helyzettel szembesülnek. A nitrofilm varázsa talán éppen ebben a kettősségben rejlik, aminek eredete az anyag fizikai adottságai-
ban keresendő.

A NITROKORSZAK

A nitrofilm a cellulóz-nitrát alapú filmek általános megnevezése. Fényképezési célra már az 1880-as évek közepétől kísérleteztek vele, végső formája első-

sorban John Carbutt, Hannibal Goodwin, George Eastman és Henry Reichenbach fejlesztéseinek eredménye. A Kodak 1899-ben dobta piacra az első, szélesebb szakma számára is megvásárolható, átlátszó, rugalmas, fényérzékeny, mozgóképek felvételére alkalmas hosszúságú filmanyagot, amely aztán évtizedekig meghatározó maradt. A nitrofilm élettartamát különböző tényezők alakítják, ennek köszönhetően ma is tökéletes épségben található több mint 100 éves filmek, míg mások gyorsan az enyészeté lettek. A tárolási körülmények mellett sokat számít a gyártási folyamat és az összetevők tisztasága is. A spontán bomlásnak indult filmszalag öt fázison megy át: először borostyános árnyalatot vesz fel, majd ragacsossá és törékennyé válik, később a felszabaduló gázoknak köszönhetően hólyagok képződnek rajta, ezután kocsonyás tömbbé alakul, mielőtt végleg szétporlad. A nitrofilmnek számos előnye mellett van egy nagyon rossz tulajdonsága. Rendkívül tűzveszélyes, nagyon erős lánggal ég és öngyulladásra is képes. Nem véletlen, hogy a cellulóz-nitrát másik fontos felhasználási területe a robbanóanyag gyártás, a belőle készített robbanószert lögyapotnak is nevezik. Éppen ezért már nagyon korán felmerült az igény egy új, biztonságosabb hordozó kikísérletezésére, ami az acetátfilm lett, és először az 1920-as évektől terjedő privát és amatőrhasználatra szánt keskenyfilmformátumoknál vezették be. A Kodak végül 1949-ben hozta forgalomba a profeszionális mozifilmgyártásra alkalmas, 35 mm-es biztonsági acetátfilmet, amiért a cég abban az évben technikai Oscar-díjat kapott. A teljes iparág átállása nem azonnal történt meg, de az új anyag az 1950-es évek során lépésről lépésre felváltotta a régit. A nitrofilmek ettől kezd-

ve rossz esetben pusztulásra ítéltettek, jó esetben raktárakba kerültek a további sorsukra várva. A hőskor lezárult, és ennek a korszaknak nemcsak szép, hanem szomorú fejezetei is voltak.

TŰZESETEK KRÓNIKÁJA

A vetítésekhez kapcsolódó leghíresebb korai tűzeset 1897-ben történt a párizsi Bazar de la Charité területén. Az évente megtartott jótékonyági vásár látványosságai között ekkor egy Lumièreféle cinematograph vetítő is szerepelt, amelynek lámpája egy szikrától berobbant és meggyújtotta a filmszalagot. A tűz rendkívül gyorsan terjedt a főként fából és papírból összetákolat bazársoron és több mint 120 ember, köztük számos előkelőség halálát okozta. A tragédia komoly nemzetközi visszhangot váltott ki, és alig két évvel a film születése után, máris annak veszélyes természetére figyelmeztetett. Emberéleteket fenyegető moztűzek ezután is gyakran előfordultak, és nem csak külföldön, de Magyarországon is kihívást jelentett a vetítőhelyek biztonságosabbá tétele. 1911-ben például a budapesti Nagymező utcában található Edison mozi filmjavító helyiségében keletkezett tűz, ahol három lány készítette elő a filmeket. A tüzet valószínűleg az okozta, hogy egyikük gázlámpást akart gyújtani és a gyújtóست eldobva véletlenül belobbantotta a földön heverő filmhulladékot. 1928 júliusában a fővárosi Nap mozgóban kaptak lángra a tekersek, egy évvel később pedig a Gutenberg mozi közönségének kellett menekülnie egy tizenöt éves gépész hibája miatt.

Ezek a drámai esetek olyan mélyen beépültek a mozgókép legendáriumába, hogy olykor maguk a filmek is megidézik őket. Alfredo bácsi a *Cinema Paradiso* öreg mozigépésze éppen a *Viggiui tűzoltók* című vígjátékot vetíti egy ház falára a szicíliai városka lakóinak legnagyobb öröme, amikor a gépház lángra kap és örökre megnyomorítja a szerencsétlen mozist. Alfred Hitchcock *Szabotázs* című filmjében a buszra szálló kisfiú filmdobozokat visz, amelyek között időzített bomba van elrejtve. Tarantino már magát a nitrót teszi fegyverré a *Becstelen brigantyk* híres jelenetében, amikor a náci vezérkart egy propaganda-film díszbemutatóján likvidálják a szándékosan berobbantott filmhalom segítségével.

Tarantino ötlete nem is annyira légből kapott, mint amilyennek tűnik, hiszen a

német megszállók Párizsban valóban lefoglalták egyes filmlaborok fegyvergyártáshoz is használható kémiai anyagait, a gyarmati India szakadár törzsei pedig időről időre rajtaütöttek a helyi mozikon, ahonnan elrabolták a tekerceket, hogy azokból a cinefil britek ellen bevethető robbanóanyagot gyártsanak. Egyes alaptalannak bizonyuló feltételezések a Hindenburg léghajó 1937-es tragédiája mögött is a *March of Time* fedélzeti raktárban szállított negatívjait sejtették, 2020-ban pedig Bill Morrison készített egy tízperces lírai etűdöt *Elsüllyedt filmek* címmel a Lusitania katasztrófájáról. Az 1915-ben elsüllyedt óceánjáró az első léket egy német torpedótól kapta, de a beszámolók szerint a fedélzeten történt egy második robbanás is. A németek a második robbanásban annak bizonyítékát látták, hogy célpontjuk a civil utasokon kívül fegyvereket is szállított, de Morrison filmje, ha nem is mondja ki, azt sugallja, hogy a detonáció oka akár más is lehetett. A hajó bizonyíthatóan szállított nitrofilmeket, és amikor az 1980-as években felhozták a tengerfenékről a roncsokat, egy rossz állapotú tekercsen meg is találták Colin Campbell *A bagdadi szőnyeg* című filmjének egyetlen fennmaradt példányát

Érthető, hogy a mozi hőskorában a vetítőhelyek üzemeltetői általában igyekeztek mielőbb megszabadulni a már lefutott kópiáktól, de másoknak is meggyűlt a baja a nitróval. 1914-ben emiatt égett le Edison West Orange-i laboratóriuma, egy évvel később pedig a Famous Players New York-i stúdiója. A telephely tulajdonosa, Adolph Zukor producer önéletrajzában érzékletesen írja le az esetet, és úgy véli, hogy munkatársa, a legendás

pionír rendező, Edwin S. Porter sohasem tudta kiheverni a megrázkódtatást és emiatt hagyott fel a filmkészítéssel. Az egyik legsúlyosabb katasztrófát Egyesült Államokban az 1937 nyarán tapasztalt hőhullám idején kiütött tűz okozta, ami a 20th Century-Fox mintegy 40000 tekercsét emésztette el a New Jersey-i Little Ferry-ben található épületben. Ez az oka annak, hogy azok közül a némafilmek közül, amiknek nem csak a cég nevében, hanem még ténylegesen William Fox volt a producere, csak nagyon kevés maradt meg. Az oltást követően 57 teherautónyi elszenesedett maradványt szállítottak el, hogy kinyerjék annak ezüsttartalmát és legalább minimálisan kompenzálják a károkat. Valamivel jobban járt az MGM 1965-ben a kaliforniai Culver Cityben, ahol az egymástól biztonságos távolságra elhelyezett raktárépületek között kevésbé terjedtek a lángok, de így is olyan értékek veszték el örökre, mint Greta Garbo *Az isteni nő* című némafilmjének utolsó ismert példánya.

Az archívumok történetének fekete lapjain a leggyakoribb bejegyzések szintén tűzesetekhez kapcsolódnak. Nem kivétel ez alól a rochesteri George Eastman House, ahol 1978-ban, vagy a párizsi Cinémathèque française, amelynek raktáraiban 1959-ben és 1980-ban is megtörtént a katasztrófa. A legsúlyosabb veszteséget mégis a mexikói Cineteca Nacional szenvedte 1982. március 24-én, mert a 14 órán keresztül lángoló tűzben a teljes épület és mind a négy filmraktár leégett, megsemmisítve a nemzeti filmörökség jelentős részét, a papírgyűjteményben pedig olyan egyedülálló dokumentumokat, mint Eizenstein jegyzetei. Legutóbb a São Paulo-i Cinemateca Brasileira

került a hírekbe, ahol 2021 júliusában úgy pusztított a tűz, hogy az elégtelen finanszírozás és rossz infrastruktúra miatt a veszélyre már hónapokkal korábban felhívták a világ figyelmét az elkeseredett és elbocsátott munkatársak, valamint Kleber Mendonça Filho rendező, az azévi Cannes-i Filmfesztivál zsűritagja.

MONA LISA MEGMENTÉSE

Az 1970-es évektől a nitrofilmek problémája a filmarchívumok egyik kulcskérdésévé vált. Az ekkoriban terjedő híres szlogen, „Nitrate Won't Wait” („A nitrát nem vár”, Anthony Slide könyvének címe) is arra utalt, hogy a filmeket még azelőtt kell megmenteni, lehetőség szerint biztonsági hordozóra másolni, mielőtt a bomlás során végleg elpusztulnak. A britek Nitrate Project 2000 nevű kezdeményezése az ezredfordulóig határozta meg az időpontot, amíg a gyűjteményekben található mozgóképeket biztonsági filmre kell másolni, Németországban elkezdtek felajánlani a kópiákat a partnerintézményeknek, hogy csökkentsék az állományt, máshol egyszerűen megsemmisítették a veszélyes tekerceket. Az ezredforduló táján aztán újabb fordulópont következett, egyre többen beszéltek a nitrofilm egyediségéről és értékéről, és a FIAF ekkor jelentette meg Roger Smither szerkesztésében a *This Film is Dangerous – A Celebration of Nitrate Film* című monumentális kézikönyvet. Mára a nitrogyűjtemény az archívumok legféltettebb kincse, amely szakszerű tárolási körülmények között, megfelelő hőfok és páratartalom mellett biztonságosan őrizhető és már bizonyítottan kiállta az idők próbáját.

A nitrofilmek archívumi története kapcsán felmerülő legizgalmasabb kérdés a film (mű)tárgyként való értelmezése, vagyis, hogy nem csak a filmszalagon található kép, de maga a hordozó anyag is a műalkotás része. A Mona Lisa hasonlatot Georges Sadoul használta először, aki arra hívta fel a figyelmet, hogy a Mona Lisát is fatáblára festették, a fa pedig köztudottan gyúlékony anyag, mégsem másoljuk betonra a mesterművet és vetjük tűzre az eredetit. A hatásos, de kissé billegő bonmot-t André Malraux állítólag úgy pontosította, hogy ha a Mona Lisa egy dinamitra lenne festve, akkor is kötelességünk lenne megőrizni. •

„Értékek veszték el örökre”

(Quentin Tarantino: *Becstelen brigantyk* – Mélanie Laurent)

